

ენიმო ჩირბაქა

სოციალური ეკოლოგიის ხალხური ტრადიციები (ხევის ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით)

სტატიაში ანთროპოლოგიური ასპექტით განხილულია ხევში ადამიანისა და სოციალური გარემოს ურთიერთდამოკიდებულება, ადგილობრივი ზნეობრივი ნორმებისა და ადამიანისა სოციალური დაცვის, სოლიდარობის ხალხური ტრადიციები, გამოკვლეულია ასაკობრივი ჯგუფები და გენდერული საკითხები.

მეოცე საუკუნის დასაწყისში ხევში დაიწყო სოციალურ-ეკონომიური გარდატეხა, ტერიტორიალურ-თემობრივი სისტემა თანდათანობით დაიშალა და დამყარდა ახალი სოციალური ურთიერთობა, რასაც ხევის საზოგადოებრივ-ეკონომიური დიფერენციაცია მოჰყვა. იცვლებოდა მოხევეთა საზოგადოებრივი ყოფა-ცხოვრებაც, რადგან ძველი ჩვევები ნელ-ნელა ქრებოდა პრაქტიკიდან.

საქართველოს მთიელებში ხევი მოწინავე რეგიონად მიიჩნევა. მიუხედავად ამისა, 1930-იან წლებში აქ არსებული ძველი საზოგადოებრივი ნორმები ჯერ კიდევ არსებობდა და ამის მომხრე ხევის უფროსი თაობა იყო (მაკალათია 1934, 85-86). ძველად, ხევში თითოეული ოჯახი წარმოადგენდა ერთ დიდ და განუყრელ ოჯახს, სადაც რამდენიმე თაობა ცხოვრობდა. მეოცე საუკუნის დასაწყისში ასეთ მრავალრიცხოვან ოჯახს იშვიათად შეხვდებოდით. ეს ოჯახები იყოფოდნენ და მასთან ერთად ძველი საოჯახო წესებიც სწრაფად იცვლებოდა.

უნინ დიდი ოჯახის სათავეში იდგა უხუცესი მამაკაცი **სახლის უფროსი** და უხუცესი დედაკაცი **დიასახლისი**, რომელთაც ეკითხებოდა მთელი საოჯახო საქმეები. ოჯახის ხელმძღვანელის არჩევა მხოლოდ ასაკით უფროსობაზე არ იყო დამოკიდებული, ითვალისწინებდნენ მის პირად თვისებებსაც. ის უნდა ყოფილიყო სხვებზე ჭკვიანი, შრომისმოყვარე და უნარიანი კა-

ცი. მისი გარდაცვალების შემდეგ ეს მოვალეობა ასევე ხანდაზმული და გონიერი მამაკაცის ხელში გადადიოდა. ამ წესის მიხედვით, გარდაცვლილი მეთაურის ადგილზე ირჩევდნენ მის მომდევნო ძმას ან უფროს შვილს. ოჯახის ხელმძღვანელად ქალის გამოყოფა ხევში მიუღებელი იყო. ამ მოვალეობის შესრულება მას მოუწევდა მხოლოდ უკაცო ოჯახში, რაც შესაძლებელი იყო ინდივიდუალურ ოჯახში (ითონიშვილი 1970, 80).

საკვლევ რეგიონში ასაკით უმცროსი ოჯახის წევრები იცავდნენ უფრო-უმცროსობის ტრადიციას, როგორც საოჯახო თათბირის, შრომის თუ ყოველდღიური ურთიერთობის შემთხვევაში. მოხვევთა საოჯახო ყოფის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენდა შრომის ორგანიზაცია, ერთი მხრივ **საკაცო** და **სადედაკაცო**, ხოლო მეორე მხრივ, **საუფროსო** და **საუმცროსო** საქმიანობა. ქალთა საქმიანობას ხელმძღვანელობდა **დიასახლისი**, კაცთა შრომის ორგანიზატორი იყო **მამასახლისი** (ოჯახის უფროსი), მას ევალეობდა ოჯახის მართვაც. ოჯახის მმართველობა სოლიდარობის პრინციპს ეფუძნებოდა. ოჯახის უფროსი მამაკაცი ხშირ შემთხვევაში ითვალისწინებდა ოჯახის წევრთა ინტერესებს.

ხევში ოჯახის გაყოფა მამის სიცოცხლეში მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრამდე იშვიათობა იყო. გაყოფის დროს უმცროსი ვაჟი რჩებოდა მშობლებთან, მას უნდა ეზრუნა მათზე, ხოლო უფროსები იყრებოდნენ, რაც დღესაც შენარჩუნებულია.

ხევში არსებობდა დედ-მამის შენახვის ზნეობრივი კანონი. ასეთ დროს **ერობა** (უფროსთა კრებული) შერცხვენილ შვილს ქორწილში, ხატობასა თუ სხვა რაიმე წვეულებაში დასწრების უფლებას უკრძალავდა და მას ასე უნდა ევლო განსაზღვრულ დრომდე, სანამ დანაშაულს არ აპატიებდნენ (ჩირგაძე 2020, 5).

ჩემს მიერ ჩატარებულ ეთნოგრაფიულ კვლევაზე დაყრდნობით გაირკვა, რომ ასაკოვანი მოსახლეობაისთვის, თაობები შეიცვალა. მიიჩნევენ, რომ მათი თაობა უფრო დამჯერი, ყუ-

რადღებიანი იყო, მეტი პატივისცემა ჰქონდათ ასაკოვანი ადამიანების და მშობლების მიმართ. „*უწინ უფრო იყო პატივისცემა ვერ შეხედავდი უფროსს. ისე ქალაქთან შედარებით ჩვენთან უფრო მეტად არის რიდი ასაკოვანი ადამიანების*“ აღნიშნა მთხრობელმა (ჩირგაძე 2020, 33). აღსანიშნავია, რომ ახალგაზრდა თაობის ნაწილი ემადლიერება მშობლებს სწორ აღზრდაში და ცდილობენ ამავე მეთოდით აღზარდონ შვილები (ჩირგაძე 2020, 34).

ეთნოგრაფიული მასალით ასევე დასტურდება, რომ **ქალი** ფასობდა თავმდაბლობით, უნდა ყოფილიყო კარგი მეოჯახე, ერთგული, პატიოსანი, ქმრისა და შვილების მომვლელი, დამის მიმხედავი, ქმრის შემოტანილის მომვლელი და კარგი განმკარგველი. **მამაკაცი** ფასობდა ვაჟკაცობითა და სამართლიანობით, სამშობლოს და ოჯახის ერთგულებით (ჩირგაძე 2020, 11).

ჯანსაღი ადამიანისთვის ზრუნვა ხევში საქორწინო წყვილთა გაკითხვით იწყებოდა. ახლა გაკითხვა ნაკლებად ხდება, მაგრამ თითქმის ყოველთვის ხდება საქორწინო წყვილის წინაპრების ჯანმრთელობის შემოწმება. „*უწინ ცდილობდნენ სარძლო და სასიძო მკვლელის, ქურდის, ცუდი ყოფაქცევის, ბნედიანისა და სულიერად დაავადებული გვარის ოჯახებიდან არ ყოფილიყვნენ, ახლა ნაკლებად აქცევენ ამას ყურადღებას*“ – მთხრა მთხრობელმა. ასევე, ირკვევა, რომ ყურადღებას აქცევდნენ ფიზიკურ და გონებრივ სიჯანსაღეს, საოჯახო და სამეურნეო საქმიანობის გაძღოლის უნარს და სხვა (ჩირგაძე 2020, 6).

ხევში დასტურდება ბავშვების აკვანში **დანიდვა** (დანიშვნა). 1930-იანი წლებიდან დანიდვა უკვე აღარ გვხვდება და ქალ-ვაჟს 14-15 წლიდან ნიშნავდნენ. ჩემს მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ირკვევა რომ ხევში მშობლების ჩარევის პროცესი შვილების ქორწინების საქმეში შემ-

ცირდა და ახლა ახალგაზრდები მეორე ნახევარს ირჩევენ საკუთარი შეხედულებებისა და სურვილის მიხედვით. უნინ, კი ხევში ქალები იღებდნენ **მზითვს**, როგორც მშობლების ქონების წილს. ქალისათვის მზითვის მიცემა არ იყო სამართლებრივად რეგულირებული. ქალს მზითვთან ერთად ატანდნენ **სათავნოს**. გაყრის შემთხვევაშიც მზითვი ქალის საკუთრებაში რჩებოდა და ოჯახში მას მნიშვნელოვან ადგილს სძენდა. დღეისათვის მზითვის გატანების პრაქტიკა მხოლოდ სოფლებშია შემორჩენილი და აქაც იშვიათად გვხვდება (არველაშვილი 2015, 15).

საკვლევ ჯგუფში ქალის მხრიდან ლალატი დაგმობილი იყო. „*კაცს უფრო ეპატიებოდა ლალატი, ვიდრე ქალს, ხელითაც შეეხებოდნენ, სახედარზეც კი შესვამდნენ უზნეო ქცევისთვის, ხელდასმით სულ კარგები არსად არ არიან, ქალს მეტი მოეთხოვება ვიდრე მამაკაცს*“ – აღნიშნა მთხრობელმა. თანამედროვე პერიოდშიც უარყოფითად უყურებენ ამ საკითხს, მაგრამ თვლიან რომ საზოგადოების განსასჯელი არ არის და ოჯახის დონეზე უნდა გადაწყდეს (ჩირგაძე 2020, 21).

ხევი უნინ საერო კრებით, **ერობით** იმართებოდა. საკითხი, რომელიც მთელ ხევს ეხებოდა, თემობით უნდა გადაწყვეტილიყო. ხალხის გადაწყვეტილებას ერობის დეკანოზები უწევდნენ მეთვალყურეობას, მათ ხელმძღვანელობდა ხევისბერი, მთელი თემობის უფროსი (ითონიშვილი 2006, 201).

ხევისბერობის მოშლის შემდგომ თემის საბჭოში შეკრება აღარ ხდებოდა. საბჭოში მონაწილეთა შეჩვევა განისაზღვრებოდა ერთი მხრივ განსასჯელი საქმის სახეობით, ხოლო მეორე მხრივ საქმის განხილვაში თითოეული მათგანის შესაძლებლობებით (ითონიშვილი 2017, 74).

ჩემი ეთნოგრაფიული მასალით ირკვევა, რომ ძველად გერგეტის სამებაში არსებულ საბჭოს ხევისბერი მეთაურობდა და განაგებდა მთელ ხევს. სოფლის საკითხების მოგვარებაში მონაწილეობდნენ ასევე დეკანოზებიც. სოფელ ახალციხეში

ცნობილი დეკანოზი იყო **გიორგი ქერაშვილი**, რომელიც განსაკუთრებული თვისებებით გამოირჩეოდა.

ხევისბერების შემდგომ ასაკოვანი **თავკაცები** აგვარებდნენ სოფლის საჭირობოროტო საკითხებს, რომლებიც გამოირჩეოდნენ ქკუით, დამრიგებლური და კეთილშობილური თვისებებით. სოფლის გამორჩეული თავკაცები იყვნენ – **არჩილ ქისტაური, დავით და გიორგი სუჯაშვილები** და სხვ. *„ჩემი მამამთილი იყო სოფლის თავკაცი გიორგი სუჯაშვილი სოფელი გერგეტიდან, კარგი მოსაუბრე იყო და ბევრი ოჯახიც შეარია“* – აღნიშნა მთხრობელმა (ჩირგაძე 2020, 16).

საბჭოთა პერიოდში სამართლის ყოველგვარ საქმეებს სახალხო სასამართლო აწესრიგებდა. შურისძიებისა და სისხლის აღება, ასევე ურვათი, მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრამდე შერბილებულ ფორმაში, ჯერ კიდევ ფუნქციონირებდა ხევში. ამჟამად ძველი წესები აქ უკვე აღარ გვხვდება.

მოხევეები განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდნენ მარტოხელა, დავრდომილი, ხელმოკლე ოჯახების, ასევე ფსიქიკური პრობლემების მქონე პირების მიმართ. მათ ეხმარებოდნენ როგორც ფიზიკურად, ასევე მორალურად. *„უკაცო ოჯახს გაჭირვებულებს ვეხმარებოდით, სოფელს ერთი პირი ჰქონდა ყველაფერში. ასეთი ხალხისთვის მიწვდომა ვიცოდით, რაც გვებადა – საკლავი, ქადა, მხლოვანი და სხვ. ზოგიერთ ოჯახს სპეციალური ჯამი ჰქონდა გამოყოფილი გაჭირვებული ოჯახებისთვის საკვების მისაწოდებლად, ვეხმარებოდით თიბვაზე, სახნავზე“* (ჩირგაძე 2020, 31).

ავადმყოფის, მოხუცის, უნარშეზღუდული ადამიანის დაცინვა, მისთვის შეურაცხყოფის მიყენება ხევში, მიუღებელი იყო *„ბავშვებიც კი ისე ჩაუვლიდნენ მათ, რომ არაფერს ეტყოდნენ, სიტყვას არ აკადრებდნენ, უფრო მეტიც, მათი შეურაცხყოფა ცოდვადაც კი ითვლებოდა“* – აღნიშნა მთხრობელმა (ჩირგაძე 2020, 33). ეს ტრადიცია, მოხევეების გარკვეულმა

ნანილმა დღემდე შეინარჩუნა, რაც ყაზბეგის რეგიონში, საველე მუშაობის დროს, არაერთმა მთხრობელმა დაადასტურა.

მოხევეთა ასეთი დამოკიდებულება ავადმყოფის და საერთოდ გაჭირვებაში მყოფ პირთა მიმართ მათი ზნეობრივი ნორმების დახვეწლობაზე მიგვითითებს, რომელთა ჩამოყალიბებაში დიდი წილი ქრისტიანულ რელიგიას ეკუთვნის. ქრისტიანულმა ზნეობრივმა ნორმებმა აქ მძლავრად მოიკიდა ფეხი, რაც ჩანს სოციალური დაცვის, სოლიდარობის ხალხურ ტრადიციებში და სხვა. სნეულის, უნარშეზღუდულის თუ უსახსროდ დარჩენილის, გაჭირვებული ადამიანის, დაუძღვრებული მოხუცის, მიმართ ასეთი დამოკიდებულება უცვლელია ხევში, თუმცა, როგორც არა ერთმა მთხრობელმა აღნიშნა: ხალხი უნინ უფრო თბილი იყო ვიდრე ახლა.

ცნობილია, რომ ნოემბრის რევოლუციამდელ სოციალურ სისტემაში მამაკაცი მეტი უპირატესობით სარგებლობდა საზოგადოებაში. ამ პერიოდში ქალები შედარებით ნაკლებად იყვნენ ჩართული საზოგადოებრივ საქმიანობაში. საბჭოთა პერიოდიდან აღარ იგრძნობოდა ისეთი დისბალანსი ქალსა და მამაკაცს შორის. ქალის სტატუსი უფრო ამაღლდა, სოციალური როლიც მნიშვნელოვანი გახდა. რაც შეეხება პოსტსაბჭოთა პერიოდს, ნელ-ნელა გათანაბრდა მამაკაცის და ქალის ფუნქციები და მოხდა საქმიანობის დანაწილება.

ჩემი მონაცემებით, ხევში ძირითადად დასაქმებული არიან ტურიზმისა და მასპინძლობის სექტორში. მოსახლეობა ძირითადად მუშაობს სასტუმროებში, სკოლებში, მერიაში და ასე შემდეგ (ჩირგაძე 2020, 40).

საკვლევი რეგიონის მოსახლეობის ეთნოგრაფიული მონაცემებისა და ლიტერატურის დამუშავების საფუძველზე ჩატარებულია შედარებითი ანალიზი.

საზოგადოების მიერ პიროვნების მიმართ ჩამოყალიბებული მოთხოვნები განხილულია აღნიშნული მოსახლეობის

ზნეობრივი ნორმების ფარგლებში, რომლებიც ხანგრძლივი დროის მანძილზე ჩამოყალიბდა მოხევეებში. ეს ნორმები, ძველად განიხილებოდა, როგორც ზნეობრივი კოდექსი, რომლის დარღვევას გარკვეული რეაქცია მოჰყვებოდა საზოგადოების, მისი ორგანიზაციული ხელმძღვანელების მხრიდან და გასული საუკუნის შუა ხანებამდე მკაცრად მოქმედებდა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ ხევში.

ძველად და ახლაც განსაკუთრებით მთის მოსახლეობაში სხვადასხვაგვარია დამოკიდებულება ქალისა და მამაკაცის მიმართ, თუმცა ქალის ჩაგვრის ფაქტები ტრადიციულ ყოფაში განსაკუთრებით მთის მოსახლეობაში ნაკლებად გვხვდება. ტრადიციულ ყოფაში ქალისა და მამაკაცის ფუნქცია განსხვავებულია, მაგრამ მკვეთრად განსხვავებულია დამოკიდებულება ადიულტერის მიმართ. ქალის ცოლ-ქმრული ღალატი მკაცრად იყო გაკიცხული, მაშინ როდესაც მამაკაცის ღალატი არ განიკითხებოდა. ახლაც საზოგადოების დამოკიდებულება მოღალატე ცოლის მიმართ უარყოფითია, მაგრამ უკვე ხშირად საჭიროდ აღარ მიიჩნევენ ოჯახურ კონფლიქტში ჩარევას.

ირკვევა, რომ მამაკაცი ოჯახში შეუზღუდავი ძალაუფლების მიუხედავად არ წარმოადგენდა საოჯახო თემის ერთპიროვნულ ლიდერს. ის ითვალისწინებდა ოჯახის წევრების საერთო ინტერესს და მნიშვნელოვან საოჯახო საკითხებზე გადაწყვეტილებას მათთან მოლაპარაკების შემდგომ იღებდა. ეს ადასტურებს, რომ ხევში დიდი ოჯახი და მისი მმართველი, ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით. სოლიდარული და დემოკრატიული ხასიათის ნიშნების მატარებელი იყო.

ქალს გარკვეული ქონებრივი უფლება მაინც ჰქონდა მინიჭებული. ხევში, ისევე როგორც, ტრადიციულად საქართველოში ქალი გათხოვებისას მშობლებისგან მზითევს იღებდა, რომელიც მის მფლობელობაში რჩებოდა და ახალ ოჯახში გადასვლის შემდეგ თავისი სირვილისამებრ განკარგავდა მას. ეს

ქალს გარკვეულ უფლებებს და დამოუკიდებლობას ანიჭებდა ოჯახში და მის როლს მნიშვნელოვნს ხდიდა.

მართალია, ქალის უფლებების გარკვეული შეზღუდვები არსებობდა, მაგრამ ქმრის ძალაუფლებას ცოლზე არასოდეს მიუღია ისეთი რადიკალური ფორმები, როგორებიც მუსულმური აღმოსავლეთისა და ქრისტიანული დასავლეთის ქვეყნებში ხდებოდა.

სოციალური დაცვის ინსტიტუტი უფრო აქტიური იყო ტრადიციულ საზოგადოებაში. ხევში უქონელთა და უძლურთა დახმარება ორგანიზებულ ხასიათს ატარებდა, რაც დღემდეა შენარჩუნებული, თუმცა მას ორგანიზებული ხასიათი უკვე ნაკლებად აქვს და პიროვნების ინიციატივაზეა დამოკიდებული.

თანამედროვე ყოფაში უმეტესწილად ქალი ოჯახის მარჩენალის ფუნქციასაც ითავსებს და ზოგჯერ, გარკვეულ თანამდებობებზეც ინიშნება. ამის მიუხედავად, ოჯახსა და საზოგადოებაში მამაკაცის სტატუსი მაინც პრიორიტეტულია.

ჩვენი კვლევის შედეგები მნიშვნელოვანია თეორიული ასპექტით, რადგან პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთდამოკიდებულება დღეს მეტად აქტუალურია, ასევე აქტუალურია პრაქტიკული თვალსაზრისითაც იმდენად, რამდენადაც დღევანდელ დაძაბულ ვითარებაში, როდესაც საზოგადოებაში დღითიდღე იზრდება აგრესიულობა, წარსულის შესწავლა და სათანადოდ შეფასება გარკვეულ სარგებლობას მოიტანს.

დამონმებული ლიტერატურა:

არველაშვილი, მ. (2015), მემკვიდრეობის განაწილების გენდერული ასპექტები ქართულ კულტურაში, (სადისერტაციო ნაშრომი), თბილისი.

იოთნიშვილი, ვ. (1970), მოხვევების საოჯახო ყოფა, თბილისი.

იოთნიშვილი, ვ. (2006), ალექსანდრე ყაზბეგი, თბილისი.

იოთნიშვილი, ვ. (2017), თემი და თემობრიობამ თბილისი.

მაკალათია, ს. (1934), ხევი, თბილისი.

ჩირგაძე, ნ. (2020), ხევის ეთნოგრაფიული დღიური, (ხელნაწერი), პირადი არქივი.

Nino Chirgadze

Folk traditions of social ecology (according to Khevi ethnographic data)

The article discusses the interdependence of human and the social environment in Khevi from an anthropological aspect. The current traditions of local moral norms and human social protection, solidarity, age groups and gender issues are investigated. The socio-economic differentiation of Khevi impacted the social life of the Mokheves. The old habits were slowly disappearing from practice. The institution of social protection was more active in the traditional society. Helping the poor and the weak in Khevi had an organized character, which has been preserved to nowadays, although it has less organized character and depends on the individual's initiative.

In contemporary life, for the most part, a woman is the breadwinner of the family, and sometimes she is appointed to certain positions. Despite this, the status of men in the family and society is still a priority.